

УДК 336.138.26

Небава М.І. (Україна, Вінниця)

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИМІРІВ ЦІЛІСНОЇ МОДЕЛІ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО, СОЦІАЛЬНОГО І ЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Світовий соціально-економічний розвиток у ХХ столітті характеризувався нестримним прагненням людства до забезпечення безупинного зростання валового внутрішнього продукту. Протягом цього періоду домінувала точка зору, що такий підхід автоматично приведе до зростання добробуту і значного підвищення рівня життя людей.

Зауважемо, що соціально-економічний прогрес людства майже завжди забезпечувався за рахунок нещадної експлуатації навколишнього середовища. По суті, такі нероздільні сфери соціально-економічного життя, як економіка, довілля та суспільні інститути, функціонували ізольовано одна від одної. Звідси почала руйнуватися сама природна основа існування та внутрішнього світу людини.

Суспільство в таких умовах фактично існувало за рахунок майбутніх поколінь. Не в останню чергу від цього, як наслідок – на початку ХХІ століття світ зіштовхнувся з глобальними екологічними проблемами, збідненням переважної більшості населення земної кулі, деградацією моралі, наростанням регіональних та міжетнічних конфліктів, тероризмом.

Аналіз останніх публікацій. Ситуація, яка супроводжує сучасний розвиток людства, багато в чому зумовлена економічною парадигмою, за якою функціонує людська цивілізація. В сучасній економічній літературі активно ставиться питання про зміну поглядів на концептуальні засади соціально-економічного прогресу. Першим кроком на шляху впровадження концепції сталого розвитку повинна бути зміна попередньої парадигми. Так, на думку Г. Дейлі, економічний принцип кількісного зростання, на якому базується сучасний ринок, вже не відповідає завданням розвитку. Вчений наголошує на тому, що: «потреби економічної діяльності в зовнішній екосистемі для поновлення сировинних ресурсів «на вході» і поглинання «на виході» мають обмежуватися на рівнях, що можуть бути підтримувані цією системою» [1]. Прийняття концепції сталого розвитку тягне за собою необхідність переходу до принципу якісного розвитку і обмеження діяльності ринку.

Постановка завдання. З'ясування та узагальнення відомих наукових підходів до визначення системи індикаторів якісного і кількісного оцінювання триєдиного цілісного економічного, соціального і екологічного сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Найпотужнішою тенденцією нашого часу, яка справляє істотний вплив на всі сфери суспільно-економічного життя стала глобалізація. За роки, що минули після ухвалення в Ріо-де-Жанейро «Порядку денного на ХХІ століття» [2], вона значно посилила вплив на всі світові процеси і, зокрема, на рух до сталого розвитку. Чітке уявлення про характер зв'язку між глобалізацією і сталим розвитком має вирішальне значення для надання процесові формування політики в цій сфері комплексного характеру.

Саме ці обставини примусили прогресивну міжнародну громадськість та відомі недержавні міжнародні організації, такі як Римський клуб (із його знаменитою працею «Межі зростання»), Міжнародний інститут прикладного системного аналізу, Міжнародну федерацію інститутів перспективних досліджень та інші, започаткувати новий підхід до подолання зазначених глобальних проблем, який отримав назву – концепція сталого розвитку (sustainable development). Варто зазначити, що він став продовженням концепції ноосфери, сформульованої академіком В. Вернадським ще в першій половині ХХ століття. Суть його полягає в обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля та, водночас, відбувався соціальний прогрес.

Україна перебуває сьогодні в активному пошуку свого соціально-орієнтованого шляху подальшого розвитку [3-4]. Важливим при цьому є урахування триєдиної, цілісної моделі економічної, екологічної та соціальної сфер. Втілення концепції сталого розвитку ще не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої роботи й консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених та всього прогресивного населення України. Надзвичайно важливою умовою сталого національного розвитку є політична воля з боку вищого керівництва держави.

Теорія і практика загальносвітового цивілізаційного розвитку засвідчили, що на межі століть вчення В. Вернадського про ноосферу виявилось необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого соціально-еколого-економічного розвитку. Узагальнення цієї концепції були зроблені всесвітніми самітами ООН у 1992 та 2002 роках, за участю понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених. Таким чином, нова концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку валового національного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного, або людського), з використанням якого цей валовий дохід створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Розвиток нової, «знанневої» економіки стимулюється не лише дефіцитом природних ресурсів, а й наростанням обсягів інформації та знань, що набувають значення досить затребуваного товару.

З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми (зменшення так званого GINI-індексу), плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття, насамперед спадщини не домінуючих культур [5].

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових – завдання величезної складності. Зокрема, взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до усвідомлення необхідності збереження однакових прав сьогоденних і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля.

Важливою проблемою на шляху втілення концепції сталого розвитку є формування системи вимірів (індексів та індикаторів) для кількісного і якісного оцінювання цього дуже складного процесу. Узагальнений інформаційний аналіз щодо системи вимірів сталого розвитку запропонований Інститутом прикладного системного аналізу НТУУ «КПІ» та наведений академіком М. Згуровським в «Дзеркалі тижня» [6]. Рівень сталого розвитку пропонується оцінювати за допомогою індексу сталого розвитку, що вираховується як сума індексів для трьох вимірів: економічного, екологічного та соціального з відповідними ваговими коефіцієнтами. У свою чергу, кожен з цих індексів має обчислюватися з використанням відомих у міжнародній практиці індексів.

1. **Індекс економічного виміру** сформуємо з двох глобальних індексів: *індексу конкурентоспроможного розвитку*, який формується з таких трьох індикаторів: індикатора технологічного розвитку країни; індикатора громадянських інститутів та індикатора макроекономічного середовища. У свою чергу, ці три індикатори обчислюються на основі використання даних про стан трансферу технологій та інноваційного розвитку країни, рівень розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, рівень видатків країни на дослідження і розвиток, рівень іноземних інвестицій, рівень незалежності бізнесу від уряду, рівень корупції в країні та інше;

індексу економічної свободи, який формується з таких десяти індикаторів: торгової політики країни; фіскального навантаження з боку уряду; урядової інтервенції в економіку; монетарної політики; потоків капіталів та іноземних інвестицій; банківської та фінансової діяльності; політики формування цін та оплати праці; прав на приватну власність; політики регулювання.

Найяскравіше з урахуванням індексу економічного виміру досягнення демонструють Фінляндія, Данія, Ісландія, Швеція. Саме досягнення цих країн пояснюються оптимальним

поєднанням таких важливих факторів розвитку економіки, як рівень та якість інновацій, пріоритетна підтримка досліджень, значні іноземні інвестиції, досконале законодавство у сфері оподаткування бізнесу та високих технологій, низький рівень корупції.

2. Індекс екологічного виміру кількісно визначає здатність тієї чи іншої країни захищати своє навколишнє середовище як у поточний період часу, так і в довготерміновій перспективі, виходячи з таких п'яти критеріїв: наявність національної екологічної системи; можливість протидії екологічним впливам; зниження залежності людей від екологічних впливів; соціальні та інституціональні можливості країни відповідати на екологічні виклики; можливість глобального контролю за екологічним станом країни.

З цих позицій між країнами існують істотні відмінності як у стані навколишнього середовища, так і в довготермінових тенденціях щодо його змін. Рівень економічного розвитку країни, виражений в обсягах ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності, не обов'язково гарантує кращий стан її навколишнього середовища. У цьому плані істотнішими факторами виявилися невисока щільність населення, економічна спроможність долати екологічні виклики та якість управління природоохоронними заходами і розробкою природних родовищ.

3. Індекс соціального виміру формується шляхом усереднення трьох глобальних індексів: *індексу якості і безпеки життя*. Цей індекс формується за допомогою таких дев'яти індикаторів: ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності; середньої тривалості життя населення країни; рейтингу політичної стабільності і безпеки країни; кількості розлучених сімей на 1000 населення; рівня громадської активності (активність профспілок, громадських організацій та ін.); різниці за географічною широтою між кліматично теплішими і холоднішими регіонами країни; рівня безробіття в країні; рівня політичних і громадянських свобод в країні; співвідношення між середньою заробітною платою чоловіків і жінок.

Індексу людського розвитку, що формується за допомогою таких трьох індикаторів: середньої тривалості життя населення країни; рівня освіченості та стандарту життя населення країни, що вимірюється ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності. *Індексу суспільства, заснованого на знаннях*, який визначається трьома основними індикаторами: інтелектуальними активами суспільства; перспективністю розвитку суспільства та якістю розвитку суспільства, які, у свою чергу, формуються за допомогою даних про рівень охоплення молоді освітою та інформацією, інвестиційний клімат у країні, рівень корупції, нерівність розподілу матеріальних і соціальних благ (GINI-індекс), рівень дитячої смертності тощо.

Характерною особливістю країн-лідерів є те, що базові галузі промисловості цих країн не зорієнтовані на використання значних природних ресурсів і дешевої робочої сили. У структурі доданої вартості їхніх економік домінує значна частка інтелектуальної та високотехнологічної праці. Ці країни перебувають серед світових лідерів саме за індексами екологічного виміру, конкурентоспроможності та за індексом суспільства, заснованого на знаннях. Вони дуже активні в інноваційній діяльності, спрямовують близько 3% ВВП і більше на дослідження та розвиток.

Від початку 90-х років минулого століття ці країни активно розбудовували у себе модель «екологічної економіки» та «економіки знань». Вони почали масово виробляти нові знання [7], «екосистемні» товари і послуги, а через декілька років ввели до своєї стратегії ще один продуктивний фактор розвитку – соціальний капітал [8-9]. Тому на сьогодні це країни з добре гармонізованими складовими сталого розвитку: економічною, екологічною і соціальною.

Висновки

Україна практично за всіма визначальними індексами і показниками сталого розвитку істотно поступається переважній більшості країн. В таких умовах для України важливим є визначення стратегії власного розвитку. Ми поділяємо точку зору академіка Згуровського М. [6], згідно якої з погляду триединого економічного, екологічного і соціального розвитку та ресурсної реалізації соціального капіталу, російська модель і модель ЄСП буде мало перспективною для України. Насамперед тому, що ця модель переважно визначатиметься ресурсо-орієнтованим і енерговитратним характером економіки Росії і меншою мірою – інноваційним, європейським. Тому в ЄСП успішними можуть бути економіки ряду країн СНД, багатих на ресурси і об'єктивно не зацікавлених у пріоритетному розвитку людського капіталу. Україні було б доцільно, перебуваючи поза форматом ЄСП, продовжувати співпрацю з цією групою країн на взаємовигідній основі.

З іншого боку, копіювання моделі ліберального капіталізму, що домінує у країнах «великої вісімки» і деяких країнах Південно-Східної Азії, також є неперспективним, оскільки їй не під силу

подолати головну ваду зазначеної моделі. Вона полягає в безумовній максимізації прибутків на користь обмеженої соціальної групи «господарів життя», а це, у свою чергу, призводить до виснаження природних та соціальних ресурсів, на яких ґрунтується добробут і гуманітарний розвиток людей, а також виживання біологічних видів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. К.: Інтелсфера, 2001. – 312 с.
2. Програма дій „Порядок денний на XXI століття” („AGENDA 21”). Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт „Планета Земля” 1992.) – Київ „Інтелсфера”: 2000. – 359 с.
3. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. чл.-кор. НАНУ Б. М. Данилишина. – 2-ге вид. доповн. і переробл. Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 348 с.
4. Амоша О., Новікова О. Проблеми та шляхи забезпечення соціальної орієнтації економіки України // Журнал Європейської економіки, Тернопіль. – т. 4 (№2). – 2005. – С.173-184.
5. Грішнова О. А. Людський розвиток: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
6. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку // Дзеркало тижня. 2006. – № 19, 20-26 травня.
7. Небава М. І. Знання як інноваційний ресурс сталого динамічного розвитку // Інноваційно-інвестиційна модель розвитку економіки Вінниччини: Матеріали регіональної науково-практичної конференції, 24 листопада 2004 р. Збірник статей. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – С. 9-14.
8. Небава М. І. Еволюція поглядів на систематизацію соціального капіталу // Проблеми системного підходу в економіці. Електронне наукове фахове видання. Київ. – № 4. – 2008. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-4/Nebava_M_408.htm.
9. Небава М. І. Соціальний капітал як фактор економічної результативності соціальної політики // Проблеми системного підходу в економіці- електронне наукове фахове видання Національного авіаційного університету. Київ. – № 1. – 2009. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009-1/Nebava_M_408.htm.